INNOVATIVE PUBLICATION
Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
Vol.4 №10 (2026). OCTOBER
innovativepublication.uz

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI TAFAKKURI RIVOJLANISHIDA DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI

Samarova Dildora Anvar qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi, 4-kurs talabasi
E-mail: shsamarov7@gmail.com

THE IMPORTANCE OF DIDACTIC GAMES IN THE DEVELOPMENT OF THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Samarova Dildora Anvar qizi
Tashkent International University of Chemistry
Primary Education, 4th-year student
E-mail: shsamarov7@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanishning nazariy va amaliy imkoniyatlari keng yoritiladi. Didaktik o‘yinlarning bolaning mantiqiy va ijodiy fikrlashi, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, muammoni hal etish hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalariga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘yin faoliyatining diqqat, xotira, nutq va hamkorlikni rivojlantirishdagi o‘rni izohlanadi. Maqolada matematika, ona tili va boshqa fanlar darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan didaktik o‘yin namunalari, ularning maqsadi, tashkil etish tartibi va rivojlantiradigan ko‘nikmalari bayon etilgan. O‘yinlarni tanlashda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, topshiriqlarni dars maqsadiga moslashtirish hamda natijalarni aniq mezonlar asosida baholash bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Ish nazariy manbalarni tahlil qilish va pedagogik fikrlarni umumlashtirishga asoslangan bo‘lib, didaktik o‘yinlardan maqsadli foydalanish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkinligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi, tafakkur, didaktik o‘yin, mantiqiy fikrlash, ijodiy fikrlash, tahlil, umumlashtirish, muammoli vaziyat, interfaol metodlar.

Annotation

This article explores the theoretical and practical potential of didactic games in

developing the thinking skills of primary school pupils. It examines how game-based tasks can support logical and creative thinking, comparison, analysis, generalization, problem-solving, and independent conclusion-making. The role of games in strengthening attention, memory, communication, and cooperation is also discussed. The article presents examples of games suitable for mathematics, language, and other primary-school lessons, describing their objectives, procedures, and the skills they develop. Practical recommendations are provided for selecting activities according to pupils' age and individual needs, aligning tasks with lesson objectives, and assessing learning through clear criteria. The paper is based on a review of theoretical sources and a synthesis of pedagogical approaches. It argues that the purposeful use of didactic games can contribute to the quality of primary education.

Keywords: primary education, primary school pupils, thinking, didactic game, logical thinking, creative thinking, analysis, generalization, problem-solving, interactive methods.

Аннотация

В статье подробно рассматриваются теоретические и практические возможности использования дидактических игр для развития мышления учащихся начальных классов. Анализируется влияние игровых заданий на логическое и творческое мышление, сравнение, анализ, обобщение, решение проблем и самостоятельное формулирование выводов. Отдельное внимание уделяется развитию внимания, памяти, речи и навыков сотрудничества. Представлены примеры дидактических игр, применимых на уроках математики, родного языка и других предметов, раскрыты их цели, порядок проведения и формируемые умения. Предлагаются рекомендации по выбору игр с учётом возрастных и индивидуальных особенностей детей, согласованию заданий с целями урока и оцениванию результатов по понятным критериям. Работа основана на анализе теоретических источников и обобщении педагогических подходов. Подчёркивается, что целенаправленное использование дидактических игр может способствовать повышению качества начального образования.

Ключевые слова: начальное образование, учащиеся начальных классов, мышление, дидактическая игра, логическое мышление, творческое мышление, анализ, обобщение, проблемная ситуация, интерактивные методы.

Kirish

Boshlang‘ich ta’lim bolaning shaxsiy va intellektual rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Aynan shu davrda o‘quvchining bilim olishga munosabati, mustaqil fikrlashi, savol berishi, o‘z fikrini tushuntirishi va atrofdagi hodisalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni

anglashiga zamin yaratiladi. Shu sababli boshlang‘ich sinf darslari faqat ma’lumotni yod oldirish bilan cheklanmasdan, bolani faol fikrlashga undaydigan topshiriqlar bilan boyitilishi lozim.

Tafakkur insonning narsa va hodisalarni tahlil qilishi, ular orasidagi muhim aloqalarni aniqlashi hamda yangi xulosalarga kelishi bilan bog‘liq bilish jarayonidir. O‘quvchi masala yechayotganda, so‘zlarni guruhlayotganda yoki rasm ichidan farqli belgini izlayotganda fikrlash amallaridan foydalanadi. Bu amallar muntazam mashq qilinganda, bola javobni shunchaki aytishdan ko‘ra, uni qanday topganini izohlashga ham o‘rganadi.

Didaktik o‘yinlar ta’limiy maqsad, aniq qoida va topshiriqni qiziqarli faoliyat bilan birlashtiradi. O‘yin davomida o‘quvchi topshiriqni bajarish, tanlov qilish, xatosini ko‘rish va javobini asoslash imkoniga ega bo‘ladi. Biroq har qanday o‘yin ham avtomatik ravishda ta’limiy natija bermaydi: uning maqsadi dars mazmuniga mos, qoidalari tushunarli va topshiriqlari bolalarning imkoniyatlariga muvofiq bo‘lishi zarur.

Maqolaning maqsadi, vazifalari va metodlari

Maqolaning maqsadi — boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning imkoniyatlarini yoritish va ulardan dars jarayonida samarali foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: didaktik o‘yin va tafakkur tushunchalarini izohlash; o‘yinlarning mantiqiy, ijodiy va tahliliy fikrlashga ta’sirini tavsiflash; darslarda qo‘llash mumkin bo‘lgan o‘yinlarni misollar bilan ko‘rsatish; o‘yinlarni tashkil etish va natijalarni baholash mezonlarini bayon qilish.

Maqolani tayyorlashda nazariy manbalarni tahlil qilish, pedagogik qarashlarni qiyoslash, tasniflash va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Ushbu maqola nazariy-tavsiyaviy xarakterga ega. Unda alohida tajriba-sinov o‘tkazilmagan va statistik natijalar keltirilmagan; shu bois bayon etilgan tavsiyalarni muayyan sinf sharoitida qo‘llashda o‘qituvchi o‘quvchilarning real ehtiyojlarini hisobga olishi lozim.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar

Bola rivojlanishi, ta’lim va o‘yin faoliyati masalalari pedagogika hamda psixologiyada muhim mavzulardan hisoblanadi. L.S. Vigotskiy qarashlarida ta’lim va rivojlanishning o‘zaro aloqasi, kattalar ko‘magi hamda bolaning faol ishtiroki muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv o‘qituvchining o‘quvchiga faqat tayyor javobni berishi emas, balki uni fikrlashga yo‘naltiruvchi savollar va mos ko‘mak orqali qo‘llab-quvvatlashi kerakligini anglatadi.

D.B. Elkonin o‘yin faoliyatini bolaning rivojlanishi bilan bog‘liq holda o‘rgangan

olimlardan biridir. O‘yin qoidalariga rioya qilish, rollarni tushunish va boshqa ishtirokchilar bilan kelishish bolaga o‘z harakatini boshqarish hamda ijtimoiy tajriba orttirish imkonini beradi. Didaktik o‘yinlarda esa bu jarayon aniq o‘quv vazifasi bilan uyg‘unlashadi.

Y.A. Komenskiyning ta’limda ko‘rgazmalilikka bergan e’tibori hamda K.D. Ushinskiyning o‘quvchi idroki va faoliyatiga doir pedagogik qarashlari boshlang‘ich ta’limni bolalarning bilish xususiyatlariga mos tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur qarashlar didaktik o‘yinlarni ko‘rgazmali materiallar, sodda qoidalar va faol ishtirok bilan uyg‘unlashtirish uchun nazariy yo‘nalish beradi.

Didaktik o‘yin va tafakkur rivojining o‘zaro bog‘liqligi

Didaktik o‘yin — o‘quv maqsadiga xizmat qiladigan, oldindan belgilangan qoida va topshiriqlar asosida tashkil etiladigan ta’limiy faoliyatdir. Uning oddiy ko‘ngilochar o‘yindan farqi shundaki, o‘quvchi o‘yin davomida muayyan bilim yoki ko‘nikmani egallaydi, mustahkamlaydi yoxud amalda qo‘llaydi. O‘yin natijasi faqat g‘olibni aniqlash bilan emas, balki o‘quvchining qanday fikrlagani va nimani o‘rganganini tahlil qilish bilan belgilanadi.

Didaktik o‘yinlar tafakkurning bir necha jihatini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Birinchidan, bola obyektlarni belgilariga ko‘ra taqqoslaydi va farqlarini aniqlaydi. Ikkinchidan, ma’lumotlarni guruhlaydi, muhim belgilarni ajratadi va umumlashtiradi. Uchinchidan, berilgan shartga mos yechim izlab, sabab va natija o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunishga harakat qiladi. To‘rtinchidan, javobini og‘zaki bayon qilish orqali fikrini aniq ifodalashni mashq qiladi.

Didaktik o‘yinlarning tafakkurga ta’sir yo‘nalishlari

1. Mantiqiy va tahliliy fikrlash. O‘yin topshiriqlarida o‘quvchi belgilarni solishtiradi, o‘xshash va farqli jihatlarni topadi, ketma-ketlikdagi qonuniyatni aniqlaydi. Masalan, sonlar qatorida yetishmayotgan sonni topish yoki so‘zlarni ma’nosiga ko‘ra guruhlash bolaning tahlil qilish ko‘nikmasini faollashtiradi.

2. Mustaqil qaror va muammoni hal qilish. Qoidaga asoslangan o‘yinlar o‘quvchidan berilgan shartlarni hisobga olishni, bir nechta imkoniyatni ko‘rib chiqishni va mos javobni tanlashni talab qiladi. O‘qituvchining “Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?”, “Boshqa yechim ham bormi?” kabi savollari fikrni asoslashga yordam beradi.

3. Xotira va diqqat. O‘yin qoidalarini eslab qolish, navbatni kutish, topshiriq shartlariga rioya qilish va avvalgi ma’lumotni qayta qo‘llash diqqat hamda xotirani ishga soladi. Topshiriqlar juda murakkab yoki haddan tashqari tez bajariladigan bo‘lmasligi, zarur hollarda ko‘rgazmali tayanchlardan foydalanilishi kerak.

4. Ijodiy fikrlash. Ayrim o‘yinlarda bitta savolga bir nechta maqbul javob topish,

hikoyani davom ettirish yoki yangi misol tuzish taklif etiladi. Bu o‘quvchini odatiy yechim bilan cheklanmaslikka, o‘z tasavvuridan foydalanishga undaydi.

5. Nutq va fikrni ifodalash. O‘quvchi o‘z tanlovini izohlash, dalil keltirish va boshqa o‘quvchining fikriga javob berish orqali nutqiy ko‘nikmalarini mashq qiladi. O‘qituvchi javobning to‘g‘riligidan tashqari, izohning tushunarliligi va fikrning asoslanganligiga ham e’tibor berishi lozim.

6. Hamkorlik va o‘zini boshqarish. Juftlik yoki kichik guruhdagi o‘yinlarda bolalar bir-birini tinglash, navbat bilan ishlash, qoidalarga amal qilish va umumiy qarorga kelishni o‘rganadilar. Bu ko‘nikmalar sinfdagi sog‘lom hamkorlik muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Darslarda qo‘llash mumkin bo‘lgan didaktik o‘yinlar

“Ortiqchasini top” o‘yini. O‘qituvchi o‘quvchilarga to‘rtta yoki beshta so‘z, son yoxud rasm ko‘rsatadi. Ular umumiy belgiga mos kelmaydigan elementni aniqlab, tanlov sababini aytadilar. Masalan, olma, nok, uzum va sabzi berilsa, o‘quvchi sabzini ajratishi mumkin; bunda u qolganlari meva ekanini tushuntiradi. O‘yin taqqoslash, tasniflash va umumlashtirishni rivojlantiradi. Muhimi, ayrim topshiriqlarda bir nechta asosli javob bo‘lishi mumkinligini ham muhokama qilishdir.

“Davom ettir” o‘yini. O‘qituvchi sonlar, shakllar, ranglar yoki so‘zlardan iborat ketma-ketlikni boshlaydi. O‘quvchilar qonuniyatni topib, qatorni davom ettiradilar va qanday qoida asosida javob berganini tushuntiradilar. Masalan, 2, 4, 6, 8, ... ketma-ketligida keyingi sonni topish taklif etiladi. Bu o‘yin qonuniyatni aniqlash va mantiqiy xulosa chiqarishga yordam beradi.

“Kim topqir?” o‘yini. O‘quvchilarga yoshiga mos mantiqiy savol yoki qisqa masala beriladi. Ular javobni topish bilan birga yechim bosqichlarini ham aytib beradilar. O‘qituvchi faqat tezlikni emas, balki fikrning izchilligi, tanlangan usul va javobni asoslashni ham baholaydi.

“Matematik domino” o‘yini. Kartochkalarning bir tomonida misol, ikkinchi tomonida natija yoki boshqa mos belgi beriladi. O‘quvchilar misol va javoblarni to‘g‘ri bog‘lab, zanjir hosil qiladilar. O‘yin hisoblash, moslashtirish va o‘zaro tekshirish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

“Zanjirsimon so‘z” o‘yini. Birinchi o‘quvchi so‘z aytadi, keyingi o‘quvchi esa kelishilgan qoida asosida avvalgi so‘zning oxirgi tovushi yoki harfi bilan boshlanuvchi so‘zni topadi. Qoidani o‘yin boshlanishidan avval aniqlab olish lozim. O‘yin lug‘at boyligini oshirish, diqqatni jamlash va so‘zlarni esga tushirishni mashq qildiradi.

“Kim qanday izohlaydi?” o‘yini. Sinfga bitta muammoli vaziyat yoki ochiq savol beriladi. O‘quvchilar mustaqil javob tayyorlaydi, so‘ng juftlikda fikr almashadi va o‘z

xulosasini sinfga bayon qiladi. Bunda yagona javobdan tashqari, fikrni dalil bilan tushuntirish, boshqalarni tinglash va turli qarashlarni hurmat qilish ham muhim hisoblanadi.

“Xotira xaritasi” o‘yini. O‘qituvchi qisqa vaqt davomida bir nechta rasm, so‘z yoki predmetni ko‘rsatadi, so‘ng ularni yopadi. O‘quvchilar eslab qolganlarini aytadilar yoki tegishli guruhlarga ajratadilar. Topshiriqni yoshga moslashtirish va o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirishdan qochish kerak; asosiy maqsad har bir bolaning eslab qolish usulini mashq qildirishdir.

O‘yinlarni tashkil etish bosqichlari

Didaktik o‘yin samarali bo‘lishi uchun uni rejalashtirish va yakuniy muhokama bilan bog‘lash zarur. Birinchi bosqichda o‘qituvchi dars maqsadini aniqlaydi: masalan, taqqoslash, hisoblash yoki fikrni asoslash ko‘nikmasini rivojlantirish. Ikkinchi bosqichda maqsadga mos o‘yin va kerakli materiallar tanlanadi. Uchinchi bosqichda qoidalar sodda tilda tushuntiriladi, zarur bo‘lsa, bir namunaviy topshiriq birgalikda bajariladi. To‘rtinchi bosqichda o‘quvchilar o‘yinni yakka, juftlikda yoki guruhda bajaradilar. Beshinchi bosqichda javoblar tekshiriladi va o‘quvchilar qanday fikrlagani muhokama qilinadi.

O‘yin uchun ajratilgan vaqt darsning umumiy rejasiga mos bo‘lishi lozim. O‘yin dars mazmunidan uzilib qolsa yoki faqat musobaqaga aylanib ketsa, uning ta’limiy vazifasi susayishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi o‘yin davomida kuzatuv olib borishi, kerakli joyda yo‘naltiruvchi savol berishi va barcha o‘quvchilarning ishtirok etishiga sharoit yaratishi maqsadga muvofiq.

Didaktik o‘yinlar bo‘yicha namunaviy jadval

O‘yin nomi	Fan / yo‘nalish	Tashkil etish tartibi	Rivojlantiriladigan ko‘nikma
Kim topqir?	Matematika	Masala yoki qonuniyatga mos javob topiladi va yechim izohlanadi.	Mantiqiy fikrlash, tahlil
Matematik domino	Matematika	Misol va natija yozilgan kartochkalar mazmuniga ko‘ra ulanadi.	Hisoblash, moslashtirish
Zanjirsimon so‘z	Ona tili	Belgilangan qoida asosida navbat bilan yangi so‘z aytiladi.	Diqqat, lug‘at boyligi
Ortiqchasini	Turli fanlar	Guruhga mos kelmaydigan	Taqqoslash,

top		element topilib, sababi tushuntiriladi.	umumlashtirish
Davom ettir	Matematika / ona tili	Ketma-ketlikdagi qoida aniqlanib, qator davom ettiriladi.	Qonuniyatni aniqlash
Xotira xaritasi	Turli fanlar	Ko‘rsatilgan so‘z yoki rasmlar eslab aytiladi va guruhlanadi.	Xotira, diqqat

O‘yin natijalarini baholash

Didaktik o‘yin yakunida baholash mezonlari oldindan belgilangan bo‘lishi kerak. O‘qituvchi quyidagi jihatlarga e’tibor berishi mumkin: javobning to‘g‘riligi; fikrni izohlash va dalil keltirish; vazifani mustaqil bajarish; qoidalarga rioya qilish; guruh bilan hamkorlik; xatoni aniqlab, undan xulosa chiqarish. Barcha mezonlar har bir o‘yinda bir xil darajada qo‘llanmaydi, shuning uchun ular dars maqsadiga qarab tanlanadi.

Baholash faqat g‘olibni e’lon qilish bilan tugamasligi lozim. O‘quvchilardan “Qaysi usul yordam berdi?”, “Qayerda qiynalding?”, “Keyingi safar nimani boshqacha qilasan?” kabi savollar orqali o‘z faoliyatini tahlil qilish so‘ralishi mumkin. Bunday muhokama bolaga o‘z o‘rganish jarayonini anglash va xatoni rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilishga yordam beradi.

Didaktik o‘yinlarni qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar

• O‘yin maqsadini darsning aniq o‘quv natijasi bilan bog‘lash va qoidalarni sodda, tushunarli bayon etish.

• Topshiriqlarni o‘quvchilarning yoshi, tayyorgarligi va individual imkoniyatlariga moslashtirish.

• Ko‘rgazmali materiallardan — kartochka, rasm, shakl, sonlar va so‘zlardan — maqsadga muvofiq foydalanish.

• Faqat tez javob bergan o‘quvchini emas, fikrini asoslagan, hamkorlik qilgan va xatosidan xulosa chiqargan o‘quvchini ham rag‘batlantirish.

• Sinfdagi barcha bolalarning ishtirok etishiga imkon yaratish; tortinchoq o‘quvchilarga juftlikda yoki kichik guruhda javob berish imkonini berish.

• O‘yin yakunida qisqa muhokama o‘tkazib, o‘quvchilar nimani o‘rganganini va qaysi usul yordam berganini aniqlash.

• Natijalarni kuzatishda aniq mezonlardan foydalanish: javobning to‘g‘riligi, izohning

asoslanganligi, mustaqillik va hamkorlik.

• O‘yin davomiyligini me’yorida belgilash va uning dars maqsadidan chetga chiqib ketmasligini nazorat qilish.

Xulosa

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini faol fikrlashga jalb etish, bilimlarni amalda qo‘llash va o‘z fikrini asoslash uchun qulay pedagogik vosita bo‘la oladi. O‘yinli topshiriqlar orqali o‘quvchilar taqqoslash, tahlil qilish, tasniflash, umumlashtirish, qonuniyatni aniqlash va muammoli vaziyatga yechim izlash amallarini mashq qiladilar. Shu bilan birga, o‘yinlar diqqat, xotira, nutq va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham ko‘maklashadi.

Bunday natijaga erishish o‘yinning shunchaki qiziqarli bo‘lishiga emas, balki uning maqsadga muvofiq tanlanishi va puxta tashkil etilishiga bog‘liq. O‘qituvchi o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi, qoidalarni aniq tushuntirishi, barcha bolalarning ishtirokini ta’minlashi va javoblarni faqat tezlik asosida baholamasligi lozim. O‘yin yakunidagi muhokama o‘quvchilarga o‘z fikrlash jarayonini tushunish, xatolarini ko‘rish va yechimlarini yaxshilash imkonini beradi.

Amaliy jihatdan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga fan va mavzuga mos didaktik o‘yinlar to‘plamini shakllantirish, ularni darsning turli bosqichlarida maqsadli qo‘llash hamda o‘quvchilarning fikrlashdagi o‘sishini muntazam kuzatish tavsiya etiladi. Shuningdek, an’anaviy kartochkali o‘yinlarni raqamli topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish mumkin, biroq texnologiya tanlovi dars maqsadi va mavjud sharoitga mos bo‘lishi kerak. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli o‘yin turlarining o‘quvchilar tafakkuriga ta’sirini amaliy kuzatuv va tajriba-sinov orqali o‘rganish mavzuni yanada chuqurroq yoritishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. — Moskva: Pedagogika, 1991.
2. Elkonin D.B. Psixologiya igry. — Moskva: Vlados, 1999.
3. Asqarova O‘. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
4. Nishonova Z. Kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. — Toshkent: Sharq, 2004.
6. Коменский Я. А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения: в 2 т. — Т. 1. — М.: Педагогика, 1982.
7. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания (Опыт педагогической антропологии) // Собрание сочинений: в 11 т. — Т. 8. — М.; Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1950.